

1978-ban Székely Gábor a szolnoki, Zsámbéki Gábor a kaposvári színház volt igazgatójaként 34, illetve 35 évesen lett a Nemzeti Színház fő- és vezető rendezője, Nagy Péter akadémikus igazgatása alatt. Az igazgatóval nem volt felhőtlen az együttműködés, és a színház megújítása is nagyobb kihívásnak bizonyult, mint ahogy arra eleinte számítani lehetett. De Székely és Zsámbéki személyében két – már igazgatóként és rendezőként egyaránt bizonyított – fiatal alkotó kerülhetett folyamatokat meghatározó kulcspozícióba. Ma Budapesten a színházvezetői átlagéletkor 60 év fölött van, az igazgatók sok egymást követő ciklust töltenek vezetői pozícióban.

Vajon ma milyen mértékben beszélhetünk Magyarországon mobilitásról a színházvezetői székekben? Milyen esélyeknek néznek elébe a különböző generációk, melyek a „kimaradt” nemzedékek, kiket, azaz milyen irányú szaktudásokat várnánk el egy igazgatótól? És miért elengedhetetlen szempont a mobilitás a színházi vezetésben?

NÁNAY ISTVÁN

VAN-E GENERÁCIÓS KÉRDÉS?

Rendezői pályák – körkép

Amikor megkaptam a felkérést, hogy tekintsem át a magyar színházi alkotók úgynevezett középgenerációjának helyzetét, először elolvastam a több mint három évtizede megjelent, hasonló tematikájú összegzésemet („Rendezőgondok”, *Színház*, 1987/5). Meglepett, hogy számos olyan jelenség él ma is, amely akkor jellemezte a színházi viszonyokat – ha nem is változatlan mértékben és módon. Ilyen mindenekelőtt a struktúra megmerevedése, a minimális társulati mobilitás, a rendezők és színházvezetők nemzedékváltásának elmaradása, illetve késedelmessége, miközben nyilvánvaló, hogy az 1990 előtti és a mai környezet sok mindenben eltérő.

Az akkori állapotokat jól érzékeltetheti, hogy adatgyűjtésem 34 színház 227 előadását színre állító 126 rendezőjét regisztrálta. Azokban az években szinte teljes egészében állami fenntartású, társulattal rendelkező kőszínházak képezték a színházi struktúra gerincét, s csak szórványosan léteztek

huzamosabb ideje fennálló alternatív csoportosulások vagy magánszínházak.

Meghatározó volt a társulati lét, ezért a rendezők és tervezők is többnyire egy-egy színház kötelékébe tartoztak (bár már nem olyan kizárólagosan, mint egy-másfél évtizeddel korábban), így amikor a rendezők teljesítményét elemeztem, először az anyaintézményükben végzett munkájukat vettem számba, s csak mellette a vendégként vállaltakat, ami azonban esetenként jóval több is lehetett, mint az alkalmazotti státusban kötelező penzum. (Beszédes adat, hogy a rendezők közül kilenc vitte színre az előadások közel ötödét – köztük a ma is aktív Valló Péter és Halasi Imre négyet-négyet, Szikora János ötöt, és az azóta elhunyt Sík Ferenc nyolcat –, míg 55 százalékuk csupán a bemutatók 30 százalékát.)

A színházak élén túlnyomó többségben rendezők álltak, bár nem volt ritka a régebbi gyakorlat sem: a hivatali vagy a

Figaro házassága, Nemzeti Színház, r. Sardar Tagirovsky. Fotó: Eöri Szabó Zsolt

pártapparátusból kinevezett igazgató és főrendező páros vezette a teátrumot. (Az még ritkaságszámba ment, hogy színész vagy dramaturg kerüljön igazgatói posztra.) E vezetők durván fele 50 év feletti, másik fele 40 és 50 év közötti volt abban az esztendőben. (Fiatalabbak is akadtak, például Csiszár Imre vagy Halasi Imre.) Viszont feltűnő anomáliaként tárgyaltam azt, hogy kiszámíthatatlanul és rövidebb-hosszabb szünetekkel indítottak rendezőosztályokat, azaz az utánpótlás akadozott. 1973 előtt hosszabb ideig nem volt rendezőképzés, 73-ban meg egyszerre tízen is végeztek, majd háromévente jött ki egy-egy ennél kisebb létszámú osztály. A nyolcvanas években pedig – 1993-ig bezáróan, amikor a tanulmányaikat a „rendszerváltás” előtt elkezdők is végeztek – hol teljes, hol három-négy hallgatóból álló kétéves kiegészítő képzésű (azaz színészi vagy más színházi diplomával rendelkezők számára indított) osztály fejezte be tanulmányait. Ez idő alatt hatvanötven kaptak diplomát. A végzetek több mint egyharmada két-három éven belül pályaelhagyó lett, egy másik bő harmada ma is többé-kevésbé aktív, s közülük tizennégyen (Ascher Tamás, Csizmadia Tibor, Éry-Kovács András, Hegedűs D. Géza, Karinthy Márton, Kiss József, Mácsai Pál, Magács László, Meczner János, Puskás Tamás, Seregi Zoltán, Szikora János, Valló Péter, Vas-Zoltán Iván) színházat vezetnek vagy a színházi közéletben foglalnak el fontos pozíciót. A korábban végzetek közül is vannak, akik még időnként vagy rendszeresen rendeznek, például Szinétár Miklós (1952), Babarczy László (1966), Kövály Katalin, Szirtes Tamás és Zsámbéki Gábor (1968).

Mindehhez képest a mai helyzet egészen más. Címszavakban:

- a színházi struktúra homogenitása alapjaiban fellazult, az úgynevezett kőszínház csupán egy szelete az összes, több százra tehető színházi jellegű előadó-művészeti formációnak (pontos adat nehezen adható e formációk hol kényszerű, hol természetes gyakori változása, át- és újraalakulása miatt);

- az évente bemutatott darabok száma három évtized alatt szerény becslés szerint is minimum megháromszorozódott;
- a társulati létezés egyeduralma megszűnt (különböző okokból még a kőszínházak körében is legtöbbször csak lényegileg, de nem jogilag maradt fenn e forma), ezt a legtöbb független, magán- és egyéb fenntartású színház esetében a produkciós szemlélet váltotta fel, s ezzel szinkronban a rendezők és tervezők már nem társulatokhoz tartoznak, hanem produkciókra szerződnek;
- a kultúrpolitika ezeket a változásokat érdemben nem követte és nem követi, ami mindenekelőtt a színházi terület finanszírozására hat ki, s aminek következménye a színházi közeg irányított megosztása, a hivatalosan elismert intézményes vagy költségvetési színházak szembeállítását az ún. függetlenekkel és magánszínházakkal (ezt a folyamatot elmélyíti a színházi szakma egy erős lobbierővel rendelkező részének szűk látókörű és csupán egyéni érdekeket szem előtt tartó bomlasztó tevékenysége is);
- megszűnt a színházvezetésben a rendezők egyeduralma, túlsúlyba kerültek a színész végzettséggel rendelkező direktorok, illetve újabban egyre több helyen ismét hivatalnokokból vagy menedzserekből lesznek igazgatók, de rendezni sem csak azok rendeznek, akiknek erről diplomájuk van, hanem szinte bárki, persze elsősorban színészek és dramaturgok, de tervezők és egyéb foglalkozásúak is;
- a kőszínházak körében a vezetői mobilitás aggasztó módon lelassult, a budapesti direktorok átlagéletkora 62,3, a vidékieké 59 év (a számításba vett igazgatók közül kilencen 50 év alattiak, tizennégyen-tizennégyen 50–60, illetve 60–70 év közöttiek, ötven 70 év fölöttiek);
- a magyar nyelvű színházi felsőoktatási képzésben megszűnt a Színház és Filmművészeti Egyetem (SZFE)

monopolhelyzete, s nemcsak más hazai intézmények, de a környező országok magyar nyelvű oktatási intézményei is kibocsátanak végzősöket.

Ez utóbbi jelenségnek komoly konzekvenciái vannak. A korábbi gyakorlattal szemben – amikor határon túlról érkeztek hallgatók, akik túlnyomó többsége nem ment vissza szülőföldjére, hanem Magyarországon folytatta pályáját – az elmúlt egy-másfél évtizedben kétirányú lett a mozgás, azaz itteni diákok is tanulnak Marosvásárhelyen vagy Kolozsváron, s persze ottaniak is kipróbálhatják magukat itt. Ez a bőség többek között azt eredményezi, hogy a különböző szakokon végzetek nem tudnak, de nem is szeretnék feltétlenül a kőszínházi szférában elhelyezkedni, sőt, társulatokhoz sem igen akarnak huzamosabb ideig tartozni, inkább a függetlenséget – s akár az ezzel járó bizonytalanságot – választják. Vagy a külföldi munkát, hiszen sokuk számára kinyílt a világ.

Új színházi formák, új műfajok, új színházi nyelv és új együttesek születnek, de ez a fejlemény azzal is jár, hogy megszakad(hat) egy utódlási lánc. Míg az SZFE-n az utóbbi években határozottan törekszenek arra, hogy az idősebb mesterek, osztályvezető tanárok mellett fiatal tanársegédek dolgozzanak, akik közül többek előtt előbb-utóbb megnyílhat az egyetemi karrier lehetősége is, addig ez a folyamat a kőszínházaknál távolról sem ilyen biztató.

Ez azonban nem új keletű jelenség. A színházak államosítása óta eltelt hetven év alatt permanensnek tekinthető, hogy a színházi élet meghatározó személyiségei nehezen válnak meg funkcióiktól, s ha végül mégis rákényszerülnek vagy rászánják magukat, akkor az utánuk jövők nagyon gyakran abban az életkorban lesznek vezetők, amikor normális esetben le kellene mondaniuk. E szempontból tipikus példának tartom Keleti István sorsát: az egyik legtöbbet tudó, a színházcsinálás minden csínját-bínját ismerő, egyedülálló pedagógiai kész-

séggel rendelkező alkotó volt, aki hosszú amatőrmúlt után, 58 éves korában lett a Budapesti (majd Bartók) Gyermekszínház igazgatója, ám négyéves vezetői periódusa alatt már nem tudta gyökeresen megújítani a rábízott teátrum működését. (Ebben persze számos külső körülmény és az idő rövidege is alaposan közrejátszott.) Ellenpéldák: Ádám Ottó és Székely Gábor 25, Zsámbéki Gábor 26 évesen lett főrendező. Ma ehhez hasonlóra nemigen van esélye senkinek sem.

Mivel az összehasonlítási alapom a harminc évvel ezelőtti rendezői pályakilátások vizsgálata, akkor is érdemes ezzel egybevetni a mai viszonyokat, ha tudjuk, legalább annyi a rendezői diploma nélküli rendező, mint ahány a végzett rendező. Az SZFE-n 1995 óta tizenkét rendezőosztály – ebből négyet-négyet Székely Gábor és Babarczy László vezetett –, illetve kettő bábrendező és egy fizikai színházi koreográfus-rendező osztály végzett. A névsor évenkénti bontásban:

- 1995 – Bagossy László, Bal József, Hargitai Iván, Harsányi Sulyom László, Novák Eszter, Simon Balázs (ov.: Székely Gábor);
- 1997 – Almási-Tóth András, Keszég László, Léner András, Révész Ágota, Tóth Miklós (ov.: Babarczy László);
- 2000 – Bodnár Zoltán, Dézsi F. Szilárd, Forgács Péter, Réthly Attila, Rusznyák Gábor, Schilling Árpád (ov.: Székely Gábor); Guelmino Sándor, Koltai M. Gábor, Réczei Tamás, Szákás Tóth Péter (ov.: Babarczy László);
- 2003 – Balázs Zoltán, Béres Attila, Bodó Viktor, Csáki Csilla, Lajos Sándor, M. Kecskés András, Paál Gergely, Papp Csaba, Szakács Emese (ov.: Babarczy László);
- 2004 – Harangi Márta, Horváth Patrícia, Nagy Kati, Romvári Gergely, Szabó Máté (ov.: Szinetár Miklós);
- 2007 – Dömötör András, Funk Iván, Göttinger Pál, Hollós Gábor, Molnár-Keresztyén Gabriella, Tóth András (ov.: Székely Gábor);

- 2011 – Kárpáti István, Kovács Dániel, Laboda Kornél, Néder Panni, Szócs Artur (ov.: Babarczy László)
- 2013 – Bereczki Csilla, Erdeős Anna, Fige Attila, Halasi Dániel, Kovács Petra (ov.: Csizmadia Tibor, Meczner János);
- 2014 – Czakó Márton, Gyöngy Zsuzsa, Hegymegi Máté, Horkay Barnabás, Kiss Anikó, Nagy Norbert, Pallag Márton, Simányi Zsuzsanna, Soós Attila, Táborosi Margaréta, Varga Krisztina, Widder Kristóf, Zsíros Linda (ov.: Horváth Csaba, Lukáts Andor);
- 2015 – Geréb Zsófia, Kovács D. Dániel, Sipos Balázs Barnabás, Székely Kriszta (ov.: Székely Gábor);
- 2017 – Lázár Helga, Markó Róbert, Szenteczki Zita, Szilágyi Bálint, Varsányi Péter (ov.: Csizmadia Tibor, Csató Kata).

Két és fél évtized alatt tehát összesen 73 rendező lépett ki a színházi életbe. Közülük tizenketten vezető beosztásúak valamelyik (akár határon túli) kő- vagy bábszínházban (Béres Attila, Göttinger Pál, Halasi Dániel, Hargitai Iván, Keszég László, Markó Róbert, Novák Eszter, Réczai Tamás, Réthly Attila, Ruzsnyák Gábor, Szabó Máté, Szócs Artur), négyen korábban voltak azok (Bagossy László, Bal József, Harsányi Sulyom László, Léner András), húszhuszonketten lényegében nem rendezői pályán vannak (többek között a fizikai színházak nagy része, akik pillanatnyilag inkább előadóművészek), öten (Balázs Zoltán, Bodó Viktor, Schilling Árpád, Simon Balázs, Soós Attila) saját független társulatot vezettek vagy vezetnek, hárman (Bodó, Dömötör András, Schilling) zömmel külföldön dolgoznak.

A számok alapján azt feltételezhetnénk, hogy minden a legnagyobb rendben van, a fiatalok megtalálják helyüket a színház világában. Ha nem itt, hát ott vagy amott. Ez az optimizmus két szempontból is kikezdehető. Először: nem egyenlők a feltételek és az alkotói perspektívák a kőszínházak körén belül és kívül. Sem anyagiakban, sem a fennmaradás, az alkotás, a műhelyé válás körülményeiben. A politika nem támogatja azokat a törekvéseket, amelyek a fennálló rendet – jelentsen ez bármit (ahogy Esterházy Péter mondaná) – kritikával illetik, amelyek gondolkodásra, asszociálásra készítenek nézőiket. Nem érdekelt abban, hogy egymás mellett sokféle művészet, sokféle színház létezzen, s ebben számíthat a kőszínházak java részére is. A független színházcsinálást választók tehát egyre növekvő nehézségek közepette kénytelenek létezni, s ez a nagy múltú és stabil társulattal rendelkező együttesekre éppen úgy igaz, mint az újabb és újabb projektekre összeálló kísérleti csapatokra. Ezt a hátrányt csak fokozza az alternatívok bemutatkozási lehetőségeinek szűkösége.

Másrészt az is ellentmond az optimizmusnak, hogy a dotációra és a struktúrában belüli intézmények vezetésére kiírt pályázatok elbírálásakor egyre kevésbé érvényesülnek a szakmai szempontok, és minden döntést közvetlenül vagy közvetve befolyásol a politika. Többek között ez is közrejátszott és közrejátszik abban, hogy a mindenkor 40-50 évesek (tekintsük őket középgenerációnak) vezetői ambíciói megtörnek, illetve ők csak megkésve kerülnek helyzetbe. Csak a példa kedvéért: Novák Eszter pályázatait többször is elutasították, de soha nem szakmai okokból, most Nagyváradon művészeti vezető. Vagy Dörner Györggyel szemben esélyük sem volt azoknak a tapasztalt vagy fiatal, ambiciózus alkotókból álló csapatoknak, amelyek indultak az Új Színház vezetésére kiírt második pályázaton.

Ezt a körképet nem lehet leszűkíteni csak a határokon belülré, hiszen a képzésben is, a rendezői munkában is megnőtt a mobilitás lehetősége. Magyar nyelvű rendezőképzés Marosvásárhelyen folyik, s az oda felvételizők között magyarországiak éppen úgy vannak, mint erdélyiek. Az ott végzetek egyrészt enyhítik a romániai magyar színházak rendezőéhségét, másrészt otthonosan mozognak mindkét ország színházkultúrájában, s ez, akárhol is dolgoznak, kölcsönösen megtermékenyítő hatással lehet a társulatok életére és produkcióira. Elég, ha csak Sardar Tagirovsky munkáira utalok.

A helyzet azonban régióként eltérő. A Felvidék két kőszínházában két képesítéssel bíró rendező dolgozik, mindkettő Kassán: a társulatvezető Czajlik József és a dramaturgi feladatokat ellátó Forgács Miklós. Itt is, Komáromban is zömmel magyarországi vendégek rendeznek. Beregszászon Vidnyánszky Attila főrendező régebbi előadásai mellett szintén főleg magyarországiak (rendezők, színészek, drámapedagógus, dramaturg) produkciói láthatók. Vajdaságban par excellence rendező alig van (Hernyák György, Urbán András, Lénárd Róbert), az előadások többségét vagy színészek viszik színre, vagy délszláv, kisebb részben magyarországi vagy erdélyi rendezők. Az újvidéki és a zentai társulatot színész (Venczel Valentin, Wischer Johann), a szabadkai Népszínházét dramaturg (Gyarmati Kata) vezeti, a Kosztolányi Dezső Színházat Urbán András.

Erdélyben egy opera, tíz prózai színházi társulat, három önálló bábszínház, húszat meghaladó független, alapítványi, magánfenntartású vagy tagozati formában működő prózai, báb-, tánc-, egyetemi s egyéb társulat működik. A kőszínházak igazgatói és művészeti vezetői között vannak, akik évtizedek óta töltik be a posztjukat – Tompa Gábor (62 éves) Kolozsváron 1990-től igazgató, Bocsárdi László (61 éves) Sepsiszentgyörgyön 1995-től főrendező, illetve igazgató –, vannak középkorúak – Gáspárik Attila (Marosvásárhely, 54 éves), Balázs Attila (Temesvár, 50 éves) –, ám többségük (Albu István, Bessenyei Gedő István, Kányádi Szilárd, Kolcsár József, Nagy Orbán, Zakariás Zsolt) a harmincas éveikben jár, tehát jóval fiatalabban került felelős pozícióba, mint a hazai vezetők, s mindegyikük Romániában végezte színházi tanulmányait. A kilencvenes években elsősorban magyarországi rendezők vitték színre a darabok zömét, ma viszont az erdélyi magyar rendezők mellett románok.

Végezetül, e cikkre készülődésem kezdetétől motoszkálnak bennem kérdések, amelyeket írás közben sem tudtam megnyugtatóan megválaszolni. Beszélhetünk-e a közép- nemzedékről? Egyáltalán, mely korosztályt sorolhatjuk e kategóriába? Kell-e forszírozni a generációváltást? Hiszen vannak mesterek (például Peter Brook, Peter Stein, Giorgio Strehler), akik egyetlen intézményben eltöltött művészi életük során is képesek voltak folyamatosan megújulni. Ugyanakkor látjuk-tudjuk, hogy az évtizedekig ugyanazon a helyen regnáló igazgatók többségének alkotói teljesítménye óhatatlanul devalválódik. Nem lenne egészségesebb – miként a német színházi életben ez bevett gyakorlat –, ha egy vezető egy színházban csupán két ciklust töltene, aztán egy másik teátrumra pályázhatna újra? Ez a váltás új impulzusokat adhatna neki is, társulatának is, amelynek törzstagjai akár követhetnék is mesterüket, miként ezt többek között Michael Thalheimer pályafutása is példázta.

Ezekre s az ezekből következő egyéb kérdésekre azonban jelenlegi közállapotaink közepette aligha kaphatunk érdemi és reményt adó válaszokat.